

Dezbaterea despre comunism: între precizia terminologică și joaca cu conceptele

Răspuns d-lui Doru Pop

■ NICOLAE DRĂGUȘIN

[„Dimitrie Cantemir” Christian University]

Abstract

The essay aims at replying to Doru Pop's review article to the book Straina istorie a comunismului românesc by Lucian Boia which claims that the what happened during the period between 1948 and 1989 was not communism. Moreover, Romania was a country who needed what's called the communist experiment. Hence the essay argues that irrespective of how adequate one uses the terminology of social sciences, the years between 1948 and 1989 reflect communism, both as political ideology and as political regime. Therefore, is one thing to pay due attention to concept and it completely another thing to hijack the debate over whether or not was communism in Romania.

Keywords

communism; terminology; Marxism; young Marx; state capitalism

Doru Pop a propus cititorilor *Observatorului cultural* (nr. 849 din 17-23 noiembrie 2016) o recenzie extinsă (review-article) la cartea lui Lucian Boia, *Straina istorie a comunismului românesc (și nefericitele ei consecințe)*, Humanitas, 2016 având titlul „Scurta și nefericita viață a dezbaterii despre comunism în România contemporană.” Este o recenzie extinsă deoarece pornește de la analiza cărții istoricului Lucian Boia pentru a extinde discuția către o nouă temă, explozivă prin chiar felul în care este formulată: „Trebuie spus de la început: ceea ce s-a întâmplat în România, după 1948, nu a fost comunism (subl. orig.)” sau către o concluzie nici mai mult nici mai puțin decât complet siderantă: „România era țara care avea cea mai mare nevoie de «experimentul comunist».”

În miezul criticii pe care Doru Pop o face cărții citate este nevoia preciziei terminologice, punctul de plecare fiind formulat într-un fel la care, sincer, nu văd cine ar putea obiecta fără a risca rizibilul: „Pentru orice dezbatere de idei avem nevoie de clarificări [...] trebuie să lămurim termenii pe care îi folosim.” De asemenea, autorul articolului accentuează, pe bună dreptate, distincția dintre „contextul propagandistic” și „dialogul inteligenței.” Cu toate acestea, printr-o alchimie pe care mă voi strădui

să o deslușesc în rândurile care urmează, dl Pop sfârșește într-o concluzie care depășește granițele spiritului polemic devenind ea însăși hilară: „adevăratul comunism este acela în care plus valoarea creată în economie merge către cei care o realizează, nu către o elită etatistă, nu către niște exploatare deghizați în membri ai «conducerii de partid și de stat»”. Altfel spus, precizarea terminologică devine un fel de scamatorie cu conceptele pentru a argumenta teze care, din punct de vedere factual, pur și simplu nu se susțin. Iar dacă comunismul nu a existat până în 1989 nicăieri în lume, „atunci de ce să fie de vină comunismul pentru toate acestea?!” se întrebă, chiar la final, autorul articolului.

În articolul de față, nu mă voi raporta în niciun fel la cartea istoricului Boia, ci doar voi încerca să demonstrez unde dl Pop are dreptate și unde nu are. Astfel, nu voi reține în contribuția de față acele părți din amplul articol în care dl Pop critică *Strania istorie a comunismului românesc*, ci mă voi opri doar la modul în care autorul articolului își formulează propriile păreri.

În esență, Doru Pop argumentează următoarele idei: 1. comunismul nu a existat nicăieri în lume, deci nici în România anilor 1948-1989; 2. ceea ce noi denumim îndeobște comunism a fost „capitalism de stat”; 3. „capitalismul de stat” nu are legătură cu ideile lui Marx; 4. prin modernizarea pe care a produs-o, „România era țara care avea cea mai mare nevoie de «experimentul comunist»” (sic!)

Sunt perfect de acord cu dl Doru Pop că întotdeauna conceptele, la fel de mult ca și cuvintele, trebuie atent definite atunci când sunt folosite. Tot așa cred că ideile și conceptele care le susțin nu sunt nicidată inocente, după cum acestea pot avea consecințe pentru viața fiecăruia dintre noi. Cu această afirmație, am ajuns la miezul problemei din argumentația d-lui Pop: dacă opera lui Marx a fost mai mult abuzată decât uzată de către cei care s-au proclamat succesorii săi (Lenin, Stalin, etc), ideile acestuia chiar sunt inocente? Eșecul comunismului și mai ales felul în care acestea a eșuat în Europa de Est și pe continentul asiatic nu insinuează că există ceva problematic în modul în care Marx și Engels au raționat? Jongleria cu conceptele în care autorul articolului pare să cadă aproape fără să-și dea seama constă tocmai în aceasta: încercarea de a face din precizia conceptuală un panaceu al problemelor operei marxiste.

Nu sunt de acord cu afirmația – enunțată chiar în titlu potrivit – căreia „dezbateră despre comunism în România contemporană” este „scurtă și nefericită.” Scurtă – și discutabil dacă și nefericită- este mai curând dezbateră despre cartea istoricului Lucian Boia, dar nu despre comunism. Este suficient să ne gândim, de pildă, la ce s-a întâmplat în urmă cu exact 10 ani atunci când o comisie condusă de Vladimir Tismăneanu a dat publicității un raport care a apreciat, cu totul îndreptățit, caracterul „ilegitim și criminal” al regimului comunist, fiind asumat de președintele statului. Că a fost o dezbatere vie nu s-a văzut și în lanțul de reacții pe care această carte l-a stârnit și care, la scurtă vreme, au fost adunate într-o antologie interesantă, intitulată polemic *Iluzia anticomunismului* (Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șiualea, Ovidiu Țichindeleanu, coordanatori). Problema nu este dezbateră despre comunism, ci informațiile pe care oamenii le-au putut avea despre ce s-a întâmplat înainte de 1989 și care să informeze această dezbatere. În condițiile în care arhivele securității au fost ferecate până prin 2005-2006, data la care au fost trecute, din grija șefului statului, în custodia CNSAS, problema majoră a României a fost chiar cunoașterea acestui trecut. Este suficient dacă ne gândim la emoția publică care se contura în jurul dezvăluirilor pe care le făceau supraviețuitorii „obsedantului deceniu”, grație serialului de televiziune *Memorialul Durerii* și al arhivei de mărturie orale de la *Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței* de la Sighetu Marmăției. Nici după 27 de ani cunoașterea riguroasă a faptelor nu este pe deplin încheiată. Este adevărat că dezbateră despre comunism, prin chiar natura sa ideologic-represivă, nu se reduce la cunoașterea faptelor, căci faptele au

nevoie de interpretare, iar o cheie interpretativă necesară sunt scrierile marxiștilor. Aici sunt într-un tot de acord că în absența unei cunoașteri riguroase, după criteriile academice, a operei celor mai importanți marxiști (în frunte cu Marx și Engels), prezentarea și interpretarea faptelor sunt vulnerabile în fața presiunii propagandistice, ori a sentimentalismului. Stau și mă întreb: există oare în universitățile din România măcar un centru de studii marxiste unde Marx, Engels, Althusser, Lukacs, reprezentanții Școlii de la Frankfurt în sine și prin filtrul bogatei literaturi secundare să fie citați și discutați? Știu doar că logicianul Iancu Lucica de la Timișoara ținuse (îl mai ține?) un curs (poate primul după 1989 într-o universitate românească) despre marxism. De asemenea, o firavă excepție se conturează abia de un an, în jurul unui mic grup de gramscieni care s-au înhămat la traducerea, la editura ieșeană Adenium, a celor mai importante lucrări din opera completă a lui Antonio Gramsci, fiind încredințat că aceștia pregătesc în viitorul apropiat un congres internațional, în colaborare cu partenerii de la Universitatea Aldo Moro din Bari. Deci, din punctul acesta de vedere, dezbaterile despre comunism este scurtă și nefericită pentru că cei mai importanți marxiști au fost expediați în fraze propagandistice, fie în sens apologetic (înainte de 1989), fie în sens invers, după 1989.

Ceea ce s-a întâmplat înainte de 1989 are nevoie de această dublă cunoaștere a faptelor care rezultă din arhive și din mărturiile oamenilor, victime sau nu ale comunismului, și a ideilor care rezultă din cercetarea operei. Numai în acest fel se poate contura o imagine echilibrată a specificului perioadei cuprinse între 1948-1989, căci una fără cealaltă riscă foarte mult să cadă în exces. Din punctul meu de vedere, criticând cartea istoricului Lucian Boia pentru motivul că sucombă sentimentalismului anticomunist, neglijând conceptele, articolului d-lui Doru Pop cade în cealaltă extremă – a academismului pur- în care atenția excesivă acordată conceptelor uită fondul problemei.

Multe din ideile pe care autorul articolului le dezvoltă sunt reductibile la aceeași bază. Bunăoară, substratul comun al ideii că specificul perioadei 1948-1989 nu este comunismul, în accepțiunea lui Marx, ci capitalismul de stat ori al ideii că prin modernizarea pe care a produs-o după 1948 această formă de „capitalism de stat” era necesară României rurale, înapoiate, este convingerea că realitatea se construiește doar în jurul condițiilor materiale, economia fiind trăsătura unică, peremptorie, a vieții. N-aș vrea să fiu ironic, dar cred că această afirmație depășește până și „optimismul” lui Karl Marx care nu desconsidera, cel puțin în scrierile sale de tinerete, rolul fecund (și peren?!) al suprastructurii. Dacă pentru dl Doru Pop și autorii de la care se revendică unicul criteriu de apreciere a realității pe care noi, necunoscătorii, o numim comunistă este economia (infrastructura), pentru Karl Marx realitatea se juca între economie sau relații de producție (infrastructură) și viața ideilor (suprastructura, așa cum aceasta subzista în religie, drept, filosofie). Paradoxul în care inevitabil cad puriștii academismului este acela că îl apără pe Marx de ceea ce a însemnat pretinsa aplicare a ideilor acestuia, neglijând tocmai importanța pe care acesta o acorda suprastructurii.

Dacă am reușit să arăt cum înțelegerea realității nu se poate epuiza în instrumentalul economiei, atunci e cazul să trec la al doilea punct al criticii: capitalismul nu este reductibil la criteriul împărțirii plus valorii. Capitalismul, în accepțiunea sa obișnuită – aceea de contrapondere la comunism, este inseparabil de valori intelectual-morale, cea mai importantă fiind libertatea. Numai atunci când uităm că viața presupune și valori (libertatea fiind una cardinală) ne putem gândi că înainte de 1948 a fost capitalism feudal, iar după 1948 capitalism etatist ca și cum 1948 n-ar fi produs decât o schimbare de calificativ, nu și una de substanță... Deci, absența libertății în manifestările ei cele mai importante (capacitatea de a gândi și de a scrie, aptitudinea de a te asocia, de a avea o inițiativă, de a-ți urma credința religioasă, etc) este o realitate a perioadei 1948-1989, documentată în acea cunoaștere

a faptelor despre care am vorbit la începutul acestui articol, atunci nu cred că dl Doru Pop mai trebuie să aștepte de la dl Lucian Boia să-i arate „de ce era mai bun capitalismul aproape feudalist decât capitalismul de stat.” Mai degrabă, l-aș întreba eu pe universitarul Doru Pop la ce bună modernizarea materială dacă ea nu este susținută de libertatea de gândire și de expresie și de posibilitatea de a practica această libertate în exercițiul anevoios și complicat al gândirii critice? Este mai folositor societății că oamenii au acces tot mai larg la tehnologia de ultimă oră, dar le lipsește tradiția intelectuală a gândirii critice pe care paranteza comunistă a împiedicat-o? Un analfabet funcțional devine automat mai deștept dacă răcăie cu degetele un telefon inteligent de ultimă generație?

În al treilea rând, fiind de acord cu distincția dintre socialism („societățile socialiste”) și comunism, definiția de lucru a comunismului („comunismul nu poate să existe fără emanciparea totală a societății de «exploatare, oprinare, distincții de clasă și luptă de clasă»”) mă obligă să extind afirmația lui Doru Pop: comunismul n-a existat în România între 1948 și 1989, nici în Est, nici în Asia și nici n-ar fi putut vreodată să existe undeva. Cu toate acestea, au fost unii care au crezut că acest lucru e posibil (Marx însuși), iar alții (Lenin, Stalin, Mao, Pol Pot, Che Guevara, Dej, etc) care au vrut să realizeze acest posibil, căci, nu-i așa?, ei și nu alții erau „cavalerii Istoriei.” Prezentând utopia ca posibilitate științifică, adică încredințându-i pe alții, mai orientați către acțiune, că ceea ce tu teoretizezi se va realiza, nu este o dovadă irefutabilă a legăturii subtile între ideile lui Marx și eșecul comunismului pe care nici măcar academismul eteric nu o poate neglija? Aceasta este o afirmație intuitivă pe care o fac, fiind, totodată, ferm convins că dl Doru Pop a citit cartea lui Leszek Kolakowski, *Curențe principale ale marxismului*, tradusă cu ani în urmă și la noi.

În al patrulea rând, absența egalității pare să fie un indiciu suplimentar că „România nu era comunistă” („O altă realitate a României «comuniste» – spune autorul dezbătut- care demontează ipoteza «comunismului» este lipsa egalității nu doar a femeilor în raport cu bărbații [...] ci și a diverselor grupuri etnice minoritare în raport cu majoritatea.”) Această afirmație insinuează ideea că ai comunism doar atunci când egalitatea se preschimbă din ideal în realitate, coboară din viitor în prezent. Această afirmație este bizară pentru un practicant al austerității academice, căci este știut faptul că egalitatea reprezintă o noțiune a cărei semnificație se capătă doar prin declinare. Una este să conjugii egalitatea cu libertatea, situație în care te așezi sub cheia de boltă a modernității liberale (egalitatea de șanse), și cu totul alta este să conjugii egalitatea cu fraternitatea, situație în care intri în paradigma opusă, a comunismului în toate variantele sale geografic-instituționale (ceașism, stalinism, leninism, etc). În spiritul preciziei terminologice pe care am afirmat-o, în deplin asentiment cu dl Pop, încă de la începutul articolului, înainte să ne așteptăm ca regimul comunist să producă egalitate, trebuie să vedem ce egalitate ne dorim și ce anume înțelegem prin aceasta.

În sfârșit, dl Pop nu pare surprins că peste tot a fost numai „capitalism de stat,” deși lasă să se întrevadă convingerea, ori simpla credință, că ceea ce Marx și Engles înțelegeau prin comunism este realizabil cândva, undeva. N-am îndoială că dl Doru Pop cunoaște teoria sociologică a „legii de fier a oligariei,” enunțată de Robert Michels (1911, *Partide politice*) și, în egală măsură, teoria „noii clase” a lui Milovan Djilas (1957). Puse împreună, cele două viziuni concordă în afirmația că nomenclatura comunistă reprezintă destinul inevitabil al ideii comuniste, ceea ce aruncă în derizoriu orice retorică academică de tipul celei enunțate în articolul de față („capitalismul de stat ca formă de organizare a economiei bazată pe existența unei birocrății care se substituie burgheziei, iar această funcționărimă de partid acaparase surplusul creat de restul proletarilor.”) De fapt ceea ce se numește „legea de fier a oligariei” nu este doar rezultatul implacabil al ideii comuniste, ci al oricărei bune intenții cât timp aceasta nu este caucionată de valori moral-religioase

și de garanții legal-instituționale, specifice „suprastructurii” pe care dl Pop pare să le scape din vedere în caracterizarea realității, precum: moderația, echilibrul (limitarea mandatelor, mecanismul *cheks and balances*, independența puterilor de stat), libertatea, egalitatea de șanse, conștiința efemerității, etc.

Având în vedere cele de mai sus, nu văd în ce fel „confuzia dintre comunismul ideatic și praxisul socialist” poate fi „o problemă majoră a argumentației” lui Boia, dar nu și o caracteristică obișnuită a ceea ce numim „comunism.” Oricât de capitaliști etatiști ar fi fost Lenin, Stalin ori Ceaușescu, ei n-ar fi fost așa dacă n-ar fi avut în bagajul retoric și intelectual (Lenin constituind un caz excepțional în șirul celor trei personaje invocate) contribuția teoretică a lui Karl Marx și Friedrich Engels din simplul fapt că totalitarismul comunist (la fel ca și fascismul) s-a deosebit de toate celelalte regimuri politice prin importanța covârșitoare pe care a jucat-o ideologia. După Hannah Arendt cu *Originile totalitarismului* (1951) și Aleksandr Soljenițin cu *Arhipelagul Gulag* (1973) această afirmație are valoare axiomatică. Acest lucru nu înseamnă însă că Marx nu este important prin analiza sociologică a relațiilor economice, dimpotrivă! Dar rolul important și al ponderator al academismului în fața sentimentalismului retoricii anticomuniste nu este acela de a denunța ca prejudecăți anticomuniste faptul că „eșecul statelor socialiste din Est” traduce „eșecul teoriilor lui Marx și al comunismului, în general,” ori de a purcede la distincții artificiale, de laborator, între comunism și „capitalism de stat.” Evitarea „zonei melodramatice a anticomunismului de tip lacrimogen” (cu care sunt perfect de acord) se poate recurgând la rigoarea academică, adică la unele distincții foarte importante, precum cea dintre analiza sociologică a prezentului pe care o face Marx, cu ascuțimea minții unui mare gânditor, și predicțiile despre viitor, atât de nemilos criticate de Karl R. Popper în *Mizeria istoricismului* (1957). Altminteri, dacă Doru Pop îi reproșează lui Boia „o colecție neîndemânică de truisme despre «comunism»”, de ce s-ar vedea altcineva împiedicat să-i reproșeze d-lui Doru Pop, în articolul său, o colecție la fel de neîndemânică de afirmații consumate în mediu academic occidental de vreo 40-50 de ani (comunismul a fost o idee bună, dar aplicată greșit; există un Marx de tinerețe și un Marx adult, etc)?